ИЗПОЛЗВАНЕ НА ЗЕМЯТА В БЪЛГАРИЯ – СЪСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ

Гл. ас. д-р Дамян Киречев
Икономически университет – Варна

LAND USE IN BULGARIA - CONDITIONS AND TRENDS

Chief Assist. Prof. Damyan Kirechev PhD
University of Economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/SLM2019.45>

Резюме

В доклада се изследват състоянието и тенденциите в използването на земята в България в периода 2007-2020 г., като се акцентира върху земеделската земя, с цел подобряване на използването на поземлените територии със селскостопанско предназначение – на национален и регионален аспект. Анализът на състоянието на използването на земята и земеползването включва: функционалното използване на земята в страната; състава и структурата на площите със селскостопанско предназначение; състава и структурата на използваната земеделска площ в национален и регионален план; заетост на земеделските територии по основни селскостопански култури. Използването на земята поражда специфични поземлени отношения.

Ключови думи: земеделска земя; поземлени ресурси; земеползване; използване на земята
JEL Класификация: Q15; R14

Abstract

The report examines the status and trends of land use in Bulgaria in the period 2007-2020, focusing on agricultural land, with the aim of improving the use of land areas with agricultural use - at national and regional level. The analysis of the state of land use and land use includes: the functional use of land in the country; the composition and structure of the areas with agricultural use; the composition and structure of the used agricultural area at national and regional level; the occupation of agricultural areas by main agricultural crops. Land use gives rise to specific land relations.

Keywords: agricultural land; land resources; land use; land use
JEL Classification: Q15; R14

Въведение

Земята е важно условие за съществуването на хората и е обект на промени в резултат на естествените сили на природата или дейността на човека. Към понятието „земя“ обикновено се отнася до онази повърхност на планетата, която не е покрита от морета, езера или реки. Тя включва общата сухоземна площ, включително континенти и острови. В по-ежедневна употреба и правни текстове, понятието „земя“ свежда до определено парче земя. Състои се от скали, камъни, почва, растителност, животни, езера, сгради и др. Тя може да бъде покрита с различни видове растителност (например

естествени или поддържани пасища, обработваема земя и влажни зони) и изкуствени повърхности (например пътища и сгради).

Решенията за използване на земята винаги са били част от еволюцията на човешкото общество. В миналото промените в земеползването често са се случвали чрез постепенна еволюция, в резултат на много отделни решения, взети от индивиди. В съвременния свят, използването на земята изисква все по-внимателно планиране, осъществявано във всички части на света (FAO, 1976). В съвременното разбиране на устойчивостта, планирането на земеползването предполага земята да се използва по-най-добрия начин, така че да се запази като ресурс и за бъдеще. Такова планиране трябва да се основава на разбиране както за природната среда, така и за предвидените видове земеползване.

Понятието „използване на земята“ описва човешката употреба на земята, свързана с икономическите и социално-културните дейности които изпълняват хората (например селскостопански, жилищни, промишлени, минни, развлекателни и др.), които се практикуват на дадено място. Промените в използването на земята се случват постоянно и в много големи мащаби и могат да имат специфични и кумулативни ефекти върху околната среда – в това число върху качеството на въздуха и водите, функцията на водосбора, генерирането на отпадъци, степента и качеството на местообитанията на дивата природа, климата и човешкото здраве.

В икономически план земята е производствен фактор, наред с труда и капитала, които в съчетаването си позволяват получаването на блага за хората. От факторите за производство, земята в най-голяма степен се предопределя от нейните природни дадености като географско положение, надморска височина, почвено плодородие, климат, полезни изкопаеми, води и т.н. (Станимирова & Христова, 2014). Използвана в процеса на производство на блага за задоволяване на материалните потребности на хората, земята има характер на природен ресурс, който изпълнява редица функции. Според Организацията по прехрана и земеделие към ООН (FAO, 1976), по-важните функции, които изпълнява земята като ресурс са свързани с: източник на блага за хората (продуктова функция); среда на живот (биотична функция); регулиране на кръговата на веществата и климата в природата (климато-регулативна функция); регулиране и съхраняване на водния поток (хидрологична функция); има ролята на естествен филтър (регулираща замърсяванията функция); съхраняване полени изкопаеми (съхранителна функция); осигуряване на пространство за стопанска дейност и за живот на хората и др. Функциите, които изпълнява земята определят и мястото и сред останалите фактори за

производство. Ето защо, по-широкото разбиране на земята като ресурс се разглежда като пространството, в което се осъществява производствената дейност на хората.

В последните десетилетия, интензивното използване оказва все по-голям натиск върху земята като ресурс, чрез урбанизацията, интензивното производство на селскостопанска продукция, транспорта, замърсяването и др. Използването на земята придобива все по-глобални измерения. Според Европейската агенция за околна среда (ЕАОС, Сигнали, 2019), много от дейностите свързани със земята – по-специално производството на храни и добивът на полезни изкопаеми, са обект на световните пазарни сили, които определят предлагането и потреблението. Интензивното използване на поземлените ресурси води до промени в биоразнообразието в почвата, промени в климата, намаление на земите за земеделско производство вследствие на урбанизацията и развитието на промишлените сектори и транспорта. Необходимо е спешно да се промени начина по който се използва земята, като се осигури опазване на поземлените екосистеми, намаляване на замърсяването, намаляване на влиянието на икономическите сектори, промени в посока на устойчиво земеползване.

Селскостопанското производство заема основно място в използването на земята. Земята е основен ресурс за нуждите на селскостопанското производство от който се получава земеделска продукция в следствие на вложението на труд и материални ресурси. Взаимната обвързаност на земята с останалите фактори за производство в земеделското производство има технологичен и териториален аспект (Станимирова & Христова, 2014). В технологичен план, решенията, свързани със земеползването се обвързват с целите и специфичните условия за развитие на селскостопанското производство (определят се видовете продукция, която да се произвежда). В териториално отношение от съществено значение е самата организация на земеползването като обект на управление, отстраняване на бариерите от административно правен и социално-икономически характер, изграждане на необходимата инфраструктура и т.н. Териториалните условия за земеползване оказват въздействие, както върху резултатите от селскостопанското производство, така и определят самата специализацията на предприятията в аграрния сектор. Чрез ефективно управление на поземлените ресурси създават благоприятни условия не само за развитието на земеделските предприятия, но и на останалите субекти в системата, която аграрният сектор представлява.

Анализът на структурата на поземлените ресурси за нуждите на земеделското производство могат да бъдат както на национално ниво, така и в регионално ниво или на

ниво предприятие. В процеса на ефективно управление на земята за нуждите на земеделското производство, земята се диференцира на различни видове – обработваема, необработваема. Поземлените ресурси използвани в аграрния сектор диференцират територии с различно предназначение, което налага тяхното изучаване. Едновременно с това, ефективното използване на земята като основен и незаменим фактор за производство в селското стопанство е свързано със сложни обществени отношения (Йовчевска, и др., 2019). Динамиката, състоянието и зрелостта на обществените отношения свързани с използването на земята са обект са определящи за развитието на земеделието и националната икономика (Йовчевска, и др., 2020). Задълбоченото проучване на състоянието на земеделската земя, както и на сложните отношения свързани с нейното използване има важно място за постигането на балансираност и устойчивост в развитието на аграрния сектор на страната.

Целта на настоящия доклад е да се изследват състоянието и тенденциите в използването на земята в България в периода 2007-2020 г., като се акцентира върху земеделската земя, с цел подобряване на използването на поземлените територии със селскостопанско предназначение – на национален и регионален аспект. Анализът на състоянието на използването на земята и земеползването включва:

- функционалното използване на земята в страната;
- състава и структурата на площите със селскостопанско предназначение;
- състава и структурата на използваната земеделска площ в национален и регионален план;
- заетост на земеделските територии по основни селскостопански култури.

За нуждите на изследването са използвани сравнително-аналитични методи за анализ, анализ на структурни величини, факторен анализ. Основни информационен източник на данни е отдел Агростатистика на МЗХГ (резултати на Българската анкета за наблюдение на селскостопанската и икономическа конюнктура - БАНСИК) и собствени изчисления. Основни нормативни документи отразяващи класификацията на земята и поземлените територии са Закона за устройство на територията (ЗУТ), Закона за административно-териториалното устройство на Република България (ЗАТУРБ); Единния класификатор на административно-териториалните и териториалните единици на Република България (ЕКАТТЕ), както и класификатор за трайно предназначение на териториите и класификатор за начин на трайно ползване на поземлените имоти, нормативно регламентирани с наредби на МЗХГ.

Динамика в използването на поземлените ресурси

Общата територия на страната е 110 хил. кв. км. или 11,1 млн. ха. Съставът и структурата на функционалното използване на земята в България за периода 2007-2020 г. показва, че страната преобладава използване на земята за нуждите на селскостопанско производство и рибовъдство – 55,5% от територията през 2020 г., следвани от горите и защитените територии – 38,2% през 2020 г. Неизползваните земи и земите без предназначение са 8,7% от територията. Териториите на населените места през 2020 г. са 2,6% Относително малък дял териториите заети за транспорт (1,5% през 2020 г.), за промишленост (0,7% през 2020 г.), за нуждите на армията (0,5%); за социални и здравни нужди (за добив на природни ресурси и депа (0,3% през 2020 г.), за администрация и управление (0,2% през 2020 г.). Съставът и структурата на териториите отразяващи разнообразието на земята в страната от гледна точка функционалното и използване са отразени в табл. 1.

Таблица 1

Функционално използване на земята 2007-2020 г.

НАИМЕНОВАНИЕ	2007	2010	2015	2020	2007	2010	2015	2020
	хектари				%			
Минно дело и депа за разтоварване	33 957	36 648	31 452	32 384	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%
Селско стопанство и рибовъдство	5 613 891	5 613 052	5 614 178	5 621 046	56,1%	55,9%	55,4%	55,5%
Горско стопанство и защита на средата	3 676 868	3 704 405	3 866 372	3 868 761	36,7%	38,6%	38,2%	38,2%
Промишленост, енергийно производство и търговия	65 776	67 315	67 146	68 246	0,7%	0,7%	0,7%	0,7%
Мрежи (плавателни, пътни, въздушни и др.)	206 561	190 061	156 430	151 828	2,1%	1,5%	1,5%	1,5%
Администрация и местно управление	25 485	26 262	24 286	23 940	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%
Армия	47 330	46 508	47 522	47 655	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%
Образование, култура и култови места	11 907	11 806	8 592	8 394	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
Здравни и социални центрове, спорт и развлечения	43 567	42 953	44 925	44 939	0,4%	0,5%	0,4%	0,4%
Индивидуални и колективни жилища	285 993	284 151	271 054	267 996	2,9%	2,7%	2,7%	2,6%
Неизползваеми земи и земи без предназначение	1 088 855	1 077 029	968 233	965 002	9,8%	8,7%	8,7%	8,7%

Източник: (Агростатистика, МЗХГ, 2020)

Динамиката във функционалното използване на земята в България показва, чрез през 2020 г. спрямо 2007 г. с най-висок ръст са земите за горско стопанство и защитени зони – с 191 хил. ха (5,2%), в следствие на продължаващите процеси по залесяване и включване на нови земи като защитени територии, следвани от земите за селскостопанско производство и риболов – налице е ръст с 7,1 хил. ха (0,1%), в следствие на усвояването на нови земи за селскостопанска дейност, следвани от земите за индустрия, енергетика и търговия с ръст от 2,4 хил. ха (3,8%). В абсолютен размер за периода 2007-2020 г. нарастват земите за социални и здравни нужди и земите предназначение за армията. При всички останали видове земи по функционално използване се наблюдава намаление, като в абсолютен размер най-голямо е намалението на земите, които не се използват или нямат специално предназначение (123,8 хил. ха или намаление с 11,4%), следвани земите за транспорт (54,7 хил. ха или намаление с 26,5%), земите за жилища (почти 18 хил. ха или намаление с 6,3%) и земите за образование и култура (3,5 хил. ха или намаление с 29,5%). Промените във функционалното използване на земите са следствие на провежданата политика за подкрепа на земеделския и горския сектор, както и от политиката за увеличаване на защитените зони в страната. Те отразяват напълно социално-икономическите процеси в обществото – развитие на индустриалния бизнес и енергетиката, здравеопазването, спорта и социалните дейности и негативните промени в транспорта, публичното управление, образованието и културата. Измененията на земите по функционално предназначение в голяма степен отразяват обществено-икономическите отношения в икономиката и обществения живот в страната и са основа за развитие на политиките в тези области. Безспорно трябва да се приеме, че публичната подкрепа за селскостопанския и горския сектор се отразява положително за провеждането на земеустроителни дейности и трансформирането на неизползвани земи в земеделски.

Земите предназначени за земеделско производство, по смисъла на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи (ЗСПЗЗ) формират категорията „земеделска земя“. По смисъла на ЗСПЗЗ, към понятието „земеделски земи“ се изключват земи, които:

- не се намират в границите на урбанизираните територии (населени места и селищни образувания), определени с подробен устройствен план, или с околновръстен полигон;
- не са включени в горския фонд;

- не са застроени със сгради на: промишлени или други стопански предприятия, почивни или здравни заведения, религиозни общности или други обществени организации, нито представляват дворове или складови помещения към такива сгради;
- не са заети от открити мини и кариери, от енергийни, напоителни, транспортни или други съоръжения за общо ползване, нито представляват прилежащи части към такива съоръжения.

Земеделските земи се категоризират на обработваеми и необработваеми. Към обработваемите земи се включват нивите, естествените ливади, зеленчуковите градини, трайните насаждения и др., както и временно неизползваните, но предназначени за земеделско производство земеделски земи. Като необработваеми са всички земи останали земи, включващи се в обхвата на земеделските територии.

Промените в състава и структурата на площите със селскостопанско предназначение за периода 2007-2020 г. са представени в табл. 2, а динамиката на площите за периода е визуализирана на фиг. 1.

Таблица 2

Състав и структура на площите със селскостопанско предназначение 2007-2020 г.

НАИМЕНОВАНИЕ	2007	2010	2015	2020
Обработваема земя (ха)	3 057 740	3 162 526	3 493 688	3 477 514
Използвана земеделска площ (ха)	5 116 220	5 051 866	5 011 494	5 047 252
Необработваема земя (ха)	550 116	441 025	191 258	180 650
Площ със селскостопанско предназначение (ха)	5 666 336	5 492 891	5 202 752	5 227 902
Обработваема земя (%)	54,0%	57,6%	67,2%	66,5%
Използвана земеделска площ (%)	90,3%	92,0%	96,3%	96,5%
Необработваема земя (%)	9,7%	8,0%	3,7%	3,5%
Площ със селскостопанско предназначение (%)	98,4%	100,0%	100,0%	100,0%

Източник: (Агростатистика, МЗХГ, 2020)

- Анализът да данните показва, следните промени в площите по предназначение:
- Площите със селскостопанско предназначение намаляват през 2020 г., спрямо 2007 с 438,4 хил. ха (7,8%), като най-ниска стойност за периода е отчетена през 2014 г.

– 5192,9 хил. ха. След 2015 г. се наблюдава трайна тенденция към увеличаване на площите със селскостопанско предназначение, което се дължи основно на въвеждането на системата за единно плащане за площ от 2015 г.

– Използваната земеделска площ намалява през 2020 г., спрямо 2007 с 69 хил. ха (1,3%), като най-ниска стойност е отчетена през 2014 г. – 4976,8 хил. ха, а най-висока през 2012 г. – 5122,9 хил. ха. В структурно отношение заема 96,5% през 2020 г. при 90,3% през 2007 г.

– Обработваемата земя нараства през 2020 г. спрямо 2007 с 419,8 хил. ха (13,7%), като най-ниска стойност е отчетена през 2007 г., а най-висока стойност през 2016 г. – 3480,9 хил. ха. Непрекъснатия растеж на обработваемата земя се дължи основно на засиленото търсене на земя в следствие на публичната подкрепа и на непрекъснатия процес на подобряване на земеползването (превръщане на необработваеми земи в обработваеми и неизползваеми земи в земеделски). Нарастването на площите обработваема земя е довело и до промени относителния им дял в структурата на площите със селскостопанско предназначение – от 56,9% през 2007 г. на 99,5% през 2020 г.

Динамиката в размера на необработваемата земя е най-голяма, като намалението е с 369,5 хил. ха (над 3 пъти) през 2020 спрямо 2007 г. Този процес е следствие на желанието да се удовлетвори нарастващото търсене на земя. Към 2020 г. необработваемата земя е едва 3,5% от площите със селскостопанско предназначение в страната при 9,7% през 2007 г.

Фиг. 1. Динамика на площите със селскостопанско предназначение

Повишаването на размера на обработваемата земя е в основата за нарастване на производството на растениевъдна продукция и има пряка връзка с създаването на стойност от земеделския сектор.

На фиг. 2 е представена карта на обработваемата земя по административни области в страната за 2020 г., а на фиг. 3 е представена карта на необработваемата земя по административни области за 2020 г.

Фиг. 2. Карта на обработваемата земя по административни области, 2020 г.

Фиг. 3. Карта на необработваемата земя по административни области, 2020 г.

От фиг. 2 е видно, че най-висок относителен дял на площите с обработваема земя спрямо площта на съответната област се наблюдава при областите от Дунавската равнина и Добруджа – между 48,4% и 70,3% (Добрич, Силистра, Разград, Русе, Плевен и Враца, а най-нисък е дялът на обработваемата земя в области с планински и полупланински терен като Габрово, София, Кюстендил, Благоевград, Смолян и Кърджали – по 11,3%. От фиг. 3 е видно, че области с най-много необработваеми земи – между 3,2% и 5,4% от територията са Търговище и Враца, а области с най-нисък дял на необработваеми земи са Добрич, Силистра, София-град, Перник, Смолян, Кърджали, Сливен, Ямбол и Бургас – под 0,9% от територията на съответната област. Фигурите ясно показват развитието на използването на земята, а от там и земеделското производство по административни области на страната и перспективите, които съществуват в тях по отношение на развитието на поземлените отношения.

На фиг. 4 е представена карта на използваната земеделска площ по административни области, като с най-висок дял – между 58,4% и 78% са областите от Дунавската равнина и Добруджа – Добрич, Силистра, Разград, Русе, Плевен и Враца, следвани от административните области от Горнотракийската низина и Предбалкана – Пловдив, Стара Загора, Сливен, Ямбол, Варна, Шумен, Търговище и Велико Търново (с дял на използваната земеделска площ между 45% и 58,3%.

Фиг. 4. Карта на използваната земеделска площ по административни области, 2020 г.

Промените в състава и структурата на различните видове земеделски площи от гледна точка предназначението им, за периода 2007-2020 г., е представено в табл. 3, а динамиката на площите за периода е визуализирана на фиг. 5

Таблица 3

Състав и структура на използваната земеделска площ, 2007-2020 г.

НАИМЕНОВАНИЕ	2007	2010	2015	2020
Обработваема земя (ха)	3 057 740	3 162 526	3 493 688	3 477 514
Семейни градини (ха)	25 790	21 625	15 664	14 231
Трайни насаждения (ха)	190 549	165 721	133 477	155 110
Постоянно затревени площи и ливади (ха)	1 842 141	1 701 990	1 388 665	1 403 988
Използвана земеделска площ (ха)	5 116 220	5 051 866	5 011 494	5 047 252
Обработваема земя (ха)	59,8%	62,6%	69,7%	68,9%
Семейни градини (ха)	0,5%	0,4%	0,3%	0,3%
Трайни насаждения (ха)	3,7%	3,3%	2,7%	3,1%
Постоянно затревени площи и ливади (ха)	36,0%	33,7%	27,7%	27,8%
Използвана земеделска площ (ха)	3 057 740	100,0%	100,0%	100,0%

Източник: (Агростатистика, МЗХГ, 2020)

Фиг. 5. Динамика на използваната земеделска площ

Анализът да данните показва, следните промени в структурата на използваната земеделска площ:

- Използваната земеделска площ намалява с 69 хил. ха през 2020 г. спрямо 2007 г.

- Съставът на обработваемата земя нараства за периода с 419,8 хил. ха (13,7%), като се променя структурата на обработваемите площи в използваната земеделска площ от 59,8% през 2007 г. на 68,9% през 2020 г.

- За същия период се наблюдава почти двукратно намаление на площите заети със семейни градини от 25,8 хил. ха през 2007 г. на 14,2 хил. ха през 2020 г. Намалението на тази категория е почти 9 пъти спрямо 2000 г. Причините са най-вече свързани с преструктурирането на сектора, свързано с увеличаване на размера на стопанствата и насочване към производство на култури с интензивен характер.

- Промените в състава на площите заети с трайни насаждения показва тенденция към намаляване на площите след 2007 г. до 2014г., в т.ч. за овощните градини и за лозята, след което се наблюдава увеличаване на площите заети с трайни насаждения, основно за сметка на овощните култури. Динамиката на площите с трайни насаждения показва намаляването им през 2020 г. спрямо 2007 г. с 35,5 хил. ха (18,6%). В структурно отношение, трайните насаждения заемат около 3,1% от използваната земеделска площ през 2020 г., при 3,7% през 2007 г.

- Намаление се наблюдава и при постоянно затревените площи и ливади с 438,2 хил. ха (23,7%). През анализирания период, най-ниската стойност на постоянно затревените площи се наблюдава през 2014 г., след което започва постепенно възстановяване. В структурно отношение постоянно затревените площи и ливадите намаляват значението си използваната земеделска площ от 36% през 2007 г. на 27,8% през 2020 г.

Вижда се, че повишаването на обработваемата земя за периода 2007-2020 не може да компенсира намаленията в постоянно затревените площи, семейните градини и площите заети с трайни насаждения. Тези процеси се явяват следствие на преструктуриране на производството на растениевъдна продукция към отглеждането на интензивни зърнени култури и маслодайни семена. Спирането на неблагоприятните тенденции в заетостта на територията със трайни насаждения и семейни градини след 2014 г. може да се свърже с разширяване на подкрепата за свързаните сектори по линията на ОСП и повишаването на инвестиционната активност в отглеждането на плодове и

зеленчуци през действащия програмен период 2014-2020.

Регионални измерения на използването на земеделската земя

Изследването на използването на земята в България по статистически райони за 2020 г. показва, че в абсолютни стойности с най-много обработваема земя, използвана земеделска площ и площ със селскостопанско предназначение е Северозападния район на планиране, а с най-ниски стойности е Югозападния район на планиране. Разпределението на площите по статистически райони на планиране за 2020 г. е представена на табл. 4.

Таблица 4

Разпределение на площите по статистически райони, 2020 г.

Район	ОЗ (ха)	ИЗП (ха)	ПСП (ха)	ОЗ/ПСП (%)	ИЗП/ПСП (%)	ПСП (%)
Северозападен	809 692	1 055 559	1 105 293	73,3%	95,5%	100,0%
Северен централен	663 104	806 935	827 999	80,1%	97,5%	100,0%
Североизточен	748 303	881 462	911 340	82,1%	96,7%	100,0%
Югоизточен	642 249	920 814	938 636	68,4%	98,1%	100,0%
Югозападен	199 719	597 210	627 594	31,8%	95,2%	100,0%
Южен централен	414 447	785 273	817 042	50,7%	96,1%	100,0%
България	3 477 514	5 047 253	5 227 904	66,5%	96,5%	100,0%

Източник: (Агростатистика, МЗХГ, 2020)

В структурно отношение, при оценка на съотношението между обработваемата земя и площите със селскостопанско предназначение е видно, че с най-висок относителен дял на обработваемата земя е Северозападния район на планиране, а с най-нисък – Югозападния. При оценка на съотношението между използваната земеделска площ и площите със селскостопанско предназначение, с най-висок относителен дял е Югоизточния район на планиране, следван от Северния централен район на планиране и Североизточния район на планиране, а с най-нисък – Югозападния. Промените в голяма степен показват по-високата степен на специализация в селскостопанското производство в Дунавската равнина, Добруджа и Горнотракийската низина.

Структурата на разпределение на площите със селскостопанско предназначение по статистически райони за 2020 г. е представена на фиг. 6. Разпределението на използваната земеделска площ по статистически райони за 2020 г. е представена на фиг. 7. Разпределението на обработваемата земя по статистически райони за 2020 г. е представена на фиг. 8.

Фиг. 6. Разпределение на площите със селскостопанско предназначение по статистически райони, 2020 г.

Фиг. 7. Разпределение на използваната земеделска площ по статистически райони, 2020 г.

Фиг. 8. Разпределение на обработваемата земя по статистически райони, 2020 г.

Източник на данни за фигури 6, 7 и 8: (Агростатистика, МЗХГ, 2020)

Анализ на заетостта на обработваемата земя по земеделски култури

Изследването на заетостта на земеделската земя по основни видове селскостопански култури показва преобладаваща структура на зърнените култури, следвани от маслодайните култури. В структурата на посевните площи през 2020 г. най-отглежданата култура продължава да е пшеницата с реколтирани 1 120,5 хил. ха и относителен дял от обработваемата земя -35,6%, следвана от слънчогледа – със съответно 888,2 хил. ха (25,5%) и царевица – 642,3 хил. ха (18,5%). Съставът на основните земеделски култури и тяхната структура в обработваемата земя за периода 2007-2020 г. е представена на табл. 5

Таблица 5

Състав на основни полски земеделски култури и тяхната структура в обработваемата земя за периода 2007-2020 г.

Селскостопански култури	2007	2010	2015	2020	2007	2010	2015	2020
Пшеница	1 120 510	1 095 703	1 151 225	1 203 964	36,6%	34,6%	33,0%	34,6%
Ечемик	193 840	250 640	191 433	131 340	6,3%	7,9%	5,5%	3,8%
Ръж и тритикале	12 030	16 116	24 190	25 875	0,4%	0,5%	0,7%	0,7%
Овес	25 412	24 627	13 329	11 386	0,8%	0,8%	0,4%	0,3%
Царевица	408 880	360 046	524 121	642 373	13,4%	11,4%	15,0%	18,5%
Други житни	11 678	9 259	31 479	22 757	0,4%	0,3%	0,9%	0,7%
Слънчоглед	686 692	734 314	851 245	888 200	22,5%	23,2%	24,4%	25,5%
Тютюн	31 144	31 652	17 443	5 440	1,0%	1,0%	0,5%	0,2%
Индустриални маслодайни	59 389	209 347	225 847	120 055	1,9%	6,6%	6,5%	3,5%
Други индустриални	41 449	74 738	53 755	65 209	1,4%	2,4%	1,5%	1,9%
Картофи	21 890	13 824	9 449	11 524	0,7%	0,4%	0,3%	0,3%
Бобови и варива	6 692	5 839	24 617	24 989	0,2%	0,2%	0,7%	0,7%
Пресни зеленчуци	41 088	29 420	37 538	25 705	1,3%	0,9%	1,1%	0,7%
Едногодишни фуражни	6 108	7 462	6 871	8 345	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
Ливади засети с бобови	92 213	87 718	94 288	119 134	3,0%	2,8%	2,7%	3,4%
Ливади засети с житни	3 353	1 191	394	8 152	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
Угари	291 751	207 616	235 150	161 565	9,5%	6,6%	6,7%	4,6%
Оранжерии	1 832	2 113	1 314	1 505	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%
Обработваема земя	3 057 740	3 162 526	3 493 688	3 477 514	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Източник: (Агростатистика, МЗХГ, 2020)

Данните отразяват производствената структура на българското земеделие, което все повече се специализира към отглеждането на интензивни култури като зърнени и маслодайни семена. Това се отразява върху увеличаване на средния размер на стопанствата, както и върху начините за земеползване в страната.

Увеличения се отчитат най-вече в отглеждането на слънчоглед, бобови култури и варива (в следствие на включването им в схемата за агроекологичните директни плащания), индустриалните маслодайни култури (най-вече рапица) и ливадите. По-сериозни намаления в състава и структурата на площите се отчитат при ечемик, овес, тютюн, картофи, пресни зеленчуци, както и в площите заети с оранжерии. Тази тенденция е неблагоприятна предвид факта, че намалява отглеждането на култури, които са с потенциал за създаване на добавена стойност след преработката им. Почти два пъти намаляват и площите с угари – от 291 хил. ха през 2007 г. до 235,1 хил. ха през 2020 г., което отразява желанието на земеделските стопани да използват земята непрекъснато в стопанския оборот.

Обобщена визуализация на тенденцията в площите на основни култури в страната за периода 2007-2020 г. може да се види на фиг. 9. Забелязва се трайна тенденция в увеличение на площите заети с пшеница, царевица и слънчоглед, са сметка на другите култури и угарите.

Фиг. 9. Тенденции в площите на основни култури в страната (ха)

Обобщените данни за посевните площи по групи култури за периода 2007-2020 г., посочени в табл. 6 показват, че най-голямо абсолютно увеличение имат площите заети с технически култури – съответно 307 хил. ха (37,7%), следвани от зърнените култури – съответно 265,4 хил. ха (14,9%) и фуражни култури – 34 хил. ха (33,4%). Площите заети

с бобови култури нарастват с 17,9 хил. ха или повече от 2,6 пъти. Увеличението на площите ясно показва тенденцията за задълбочаване на специализацията на българското земеделие в производството на зърно и маслодайни семена. За съжаление, за същия период на анализ, площите със зеленчукови култури намаляват с 15,4 хил. ха или два пъти, което е огромно предизвикателство за сектора на зеленчукопроизводството.

Таблица 6

Състав на основни групи полски земеделски култури и тяхната структура в обработваемата земя за периода 2007-2020 г.

Селкостопански култури	2007	2010	2015	2020	2007	2010	2015	2020
Зърнено житни култури	1 772 350	1 756 391	1 935 777	2 037 695	58,0%	55,5%	55,4%	58,6%
Зърнено бобови култури	6 692	5 839	24 617	24 989	0,2%	0,2%	0,7%	0,7%
Технически култури	840 564	1 063 875	1 157 739	1 090 428	27,5%	33,6%	33,1%	31,4%
Фуражни и ливади	101 674	96 371	101 553	135 631	3,3%	3,0%	2,9%	3,9%
Пресни зеленчуци	41 088	29 420	37 538	25 705	1,3%	0,9%	1,1%	0,7%
Угар	291 751	207 616	235 150	161 565	9,5%	6,6%	6,7%	4,6%
Обработваема земя	3 057 740	3 162 526	3 493 688	3 477 514	100,0%	100,0%	100,0%	100,0 %

Източник: (Агροстатистика, МЗХГ, 2020) и собствени изчисления

В териториален план, интензивните култури (пшеница, царевица и слънчоглед) заемат преобладаващ дял в обработваемата земя в Северна България, а делът на другите култури е много нисък, докато в южните райони на страната, относителният дял на другите култури е по голям. Карта за дела на земеделските култури включени в обработваемата земя по статистически райони през 2020 г. е представена на Фиг. 9. Зърнените култури са с най-висок относителен дял (33,0-46% от обработваемата земя) в област Добрич, Силистра, Разград, Русе, Плевен и Враца. С дял под 7,4% отглеждането на зърнени култури е в областите Габрово, София-област, Кюстендил и Благоевград, Смолян и Кърджали.

По отношение на маслодайните култури, най-голямата им съсредоточеност (с дял между 14,5% и 19,1% от обработваемата земя) се наблюдава в областите Добрич, Силистра, Разград, Варна, Плевен, Враца и Ямбол, а с най-малък относителен дял (под

3,3%) са областите Габрово, София-област, Кюстендил и Благоевград, Пазарджик, Смолян и Кърджали.

Източник: (Агростатистика, МЗХГ, 2020)

Фиг. 9. Дял на културите включени в обработваемата земя по статистически райони, 2020 г.

Най-много площи под угар за 2020 г. спрямо общия размер на обработваемата земя се наблюдава в областите Габрово, Кюстендил, Плевен и Пазарджик, а най-нисък дял (между 0,1% и 0,5% от обработваемата земя) се наблюдава в областите Добрич, Смолян и Кърджали.

Разпределението на основните култури по административни области дава представа за разнообразни отношения свързани с използването на земята, което предполага тяхното задълбочено изучаване. Териториалната съсредоточеност на производството обичайно е в зависимост от средния размер на собствеността, равнището на наемната цена на земята, комасацията и др. Изучаването на отделните сектори в териториален план е предпоставка да се открояват специфични социално-икономически отношения свързани с използването на земята в различните области на страната.

Анализът на заетостта на земеделската земя по може да бъде продължен с отчитане на промените в състава и структурата на семейните градини, трайните

насаждения и постоянно затревените площи (Вж. табл. 7). Както беше посочено по-напред, площите заети със семейни градини намаляват през 2020 спрямо 2007 г. почти два пъти.

Таблица 7

Заетост на земята в семейни градини, трайни насаждения и постоянно затревени площи за периода 2007-2020 г.

Заета Земя	2007	2010	2015	2020
Семейни градини	25 790	21 629	15 664	14 231
Овощни насаждения	75 035	72 913	68 543	91 339
Лозя	103 949	82 675	54 210	51 356
Общо трайни насаждения	190 549	165 721	133 477	155 110
Постоянно затревени площи и ливади	1 719 028	1 646 993	1 368 665	1 403 988
Дял на трайните насаждения от ИЗП	3,3%	3,1%	2,7%	3,0%
Дял на постоянно затревените площи от ИЗП	34,2%	32,1%	27,7%	27,8%

Източник: (Агrostатистика, МЗХГ, 2020)и собствени изчисления

Що се отнася до трайните насаждения, техните площи са намалели, но най-вече за сметка на двукратното намаление на площите заети с лозови насаждения, докато при овощните насаждения се отчита растеж от 26,3 хил. ха или наблюдава се увеличение с 35%. Делът на трайните насаждения в използваната земеделска площ намалява от 3,3% през 2007 г. на 3,0% през 2020 г. И в бъдеще може да се очаква, че ще се запази темпа на растеж постигнат от 2014 г. насам. Имайки предвид трайното заемане на поземлената площ при отглеждането на трайните отношения, ще възникват специфични поземлени отношения в овощарството и бъдеще.

Заетостта на площите с постоянно затревени площи и ливади през анализирания период намалява с 315,1 хил. ха или с 18,3%, като намалението е по голямо до 2013 г., а от 2014 г. се наблюдава слаб темп на увеличение. В структурно отношение това се отразява и в намаление на дела на постоянно затревените площи от използваната земеделска площ от 34,2% през 2007 г. на 27,8% през 2020 г. Намалението на площите с треви и ливади е пряко следствие на намалението на преживните животни в страната и преструктурирането на производството на растениевъдна продукция към увеличаване на площите с зърнено житни култури в страната.

Разпределението на тези категории земи по административни области показва, че плътността на отглеждането на трайни насаждения през 2020 г. е най-голяма в областите

Кюстендил, Пловдив, Стара Загора, Сливен, Хасково и Силистра (между 2,0% и 3,3% от площта на съответната област), а с минимален дял трайни насаждения са областите Плевен, Ловеч, Габрово, Враца, София-област; София-град, Перник, Смолян и Кърджали.

Заетостта на територията с постоянно затревени площи по области през 2020 г. е най-голяма в областите Кърджали и Перник (между 20,4% и 27,1%), а най-ниска в областите от Североизточна България, Плевен и Видин.

Заклучение

На основата на извършения анализ, могат да се направят следните по-важни изводи и обобщения:

✓ От гледна точка на функционалното използване на земята в страната, селското стопанство заема най-висок дял. Настъпилите промени във функционалното използване в най-висока степен отразяват социално-икономическите и обществени отношения в страната.

✓ Състава на площите със селскостопанско предназначение намалява, но то е за сметка изключително на намаляването на необработваемите земи за сметка на обработваемите, което е предпоставка за нарастване на производството на растениевъдна продукция и за увеличаване на приноса на земеделския сектор в икономиката на страната.

✓ Промените в състава и структурата на използваната земеделска площ показват намаление, като растежа на обработваемата земя не може да компенсира намалението в площите за семейни градини, трайни насаждения и постоянно затревени площи и ливади. След 2014 г. се наблюдава спиране на неблагоприятната тенденция и започва увеличение на площите с овощни култури и семейни градини. Това може да се определи като следствие в промените в политиката за подпомагане на земеделските производители (достъп до средствата за единно плащане за площ) и повишената инвестиционна активност през този програмен период. В този смисъл, продължава преструктуриране на използваната земя за нуждите на селскостопанско производство.

✓ В регионален план, Северозападния район на планиране разполага с най-много обработваема земя, използвана земеделска площ и площ със селскостопанско предназначение, но най-пълно се използват поземлените ресурси за земеделие в Североизточния район на планиране. Териториалната съсредоточеност на производството обичайно е в зависимост от средния размер на собствеността, равнището

на наемната цена на земята, комасацията и др. Изучаването на отделните сектори в териториален план е предпоставка да се открояват специфични социално-икономически отношения свързани с използването на земята в различните области на страната.

✓ В структурата на селскостопанското производство, производството на зърнени култури и маслодайни семена имат определящо значение по отношение използването на земеделските площи в страната. България продължава да се утвърждава като производител на пшеница, царевица и слънчоглед (непреработена селскостопанска продукция), за сметка на намаление на производството на земеделски култури с висока добавена стойност.

✓ Промените в състава на различните категории земя доказва, че в страната се извършват непрекъснати промени в земеползването в последните години, което неминуемо ще разкрива нови въпроси при решаването на поземлените отношения в страната.

✓ Периодът за анализ 2007-2020 г. не е достатъчен да се проследят в детайли всички причини за промените в използването на земеделската земя в България, но обективно може да покаже ролята на публичната подкрепа за земеделския сектор върху обществените отношения в посока използването на земята. Промените в земеползването ще създават нови предизвикателства, което определя този въпрос като актуален и предполага непрекъснато наблюдение и изследване.

Използвана литература:

1. Агростатистика, МЗХГ. (2020). *Бансик 2020, Окончателни резултати за заетостта и използването на територията на България през 2020*. София: МЗХГ.
2. ЕАОС, Сигнали. (2019). *Земя и почва в Европа. Защо трябва да използваме тези жизненоважни и ограничени ресурси по устойчив начин?* . Люксембург: Служба за публикации на ЕС.
3. Йовчевска, Й., Анастасова-Чопева, М., Вжохалска, А., Георгиев, М., Станимирова, М., Димитрова, Д., Михайлова, М. (2020). *Поземлените отношения: динамика и бъдещи промени*. София: Институт по аграрна икономика.
4. Йовчевска, П., Кришкова, И., Стоева, Т., Дириманова, В., Георгиев, М., Димитрова, Д., Венев, В. (2019). *Поземлени отношения: теория, практика, перспективи*. София: Институт по аграрна икономика.
5. Станимирова, М., & Христова, С. (2014). *Управление на поземлените ресурси*. Варна: Наука и икономика.

6. FAO. (1976). *A framework for land evaluation* (Том FAO Soils bulletin 32). Rome.

Благодарност

Проектът "Поземлени отношения и европейска политика: синергия и перспективи за българското земеделие" се изпълнява от Института по аграрна икономика, Селскостопанска академия - София, в партньорство с Икономически университет - Варна и Аграрен университет - Пловдив, 2019-2022 г. Авторът изказва благодарност на Фонд „Научни изследвания“ за оказаната подкрепа при осъществяване на работата по проект ПОЗЕСИН, договор № КП-06-Н35/2-18.12.2019 г.

Информация за контакт с автора:

Гл. ас д-р Дамян Киречев

Икономически университет – Варна

Катедра „Аграрна икономика“

e-mail: dkirechev@ue-varna.bg